

УДК 343

Д. М. Мірковець
кандидат юридичних наук,
доцент
доцент кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

Постановка проблеми. Широкий вибір методів, які підтвердили свою ефективність та універсальність пропонує загальна методологія науки і методологія права, положення та рекомендації яких являють основу для визначення власної методології дослідження контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні.

Аналіз останніх наукових публікацій. Наукові та практичні засади контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні розглядали у своїх працях Ю.П. Аленін, Б.В. Асрієв, В.П. Ашитко, О.В. Баулін, О. М. Бандурка, В.П. Божьєв, Д.О. Влезько, Г.П. Власова, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, В.В. Кальницький, М.І. Кулагін, О.П. Кучинська, А.М. Ларін, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, М.В. Мешков, П.І. Мінюков, М.М. Михеєнко, О.Р. Михайленко, Є.О. Новіков, М.А. Погорєцький, О.В. Петков, В.О. Попелюшко, Р.Ю. Савонюк, Г.П. Серєда, С.А. Табаков, О.Ю. Татаров, В.М. Тєртишник, А.Р. Туманянц, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило, Х.С. Таджикиєв, В.І. Фаринник, В.М. Федченко, О.В. Хімічева, С.С. Чернявський, О.О. Чувільов, М.М. Черняков, Л.Д. Удалова, О.Г. Яновська та інші науковці.

Мета цієї роботи полягає у тому, щоб розкрити методологію дослідження контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні до якої віднесено наступні методи: діалектичний, аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, моделювання, формалізація, конкретизація, формально-юридичний, критико-правовий, правового прогнозування, міжгалузевий, системний.

Виклад основного матеріалу. Основна функція методу – внутрішня організація і регулювання процесу пізнання або практичного перетворення того чи іншого об'єкта, тому метод (в тій чи іншій своїй формі) зводиться до сукупності певних правил, прийомів, способів, норм пізнання і дії. Він є система приписів, принципів, вимог, які повинні орієнтувати в рішенні конкретної задачі, досягненні певного результату в тій чи іншій сфері діяльності. Він дисциплінує пошук істини, дозволяє (якщо правильний) заощаджувати сили і час, рухатися до мети найкоротшим шляхом. Істинний метод служить своєрідним компасом, за яким суб'єкт пізнання і дії прокладає свій шлях, дозволяє уникати помилок [1, с. 54].

Як зазначають дослідники, методи наукового дослідження як явище – це способи виконання дослідником певних фізичних і розумових дій, операцій та робіт із реальними предметами й процесами або їх уявними образами та абстрактними поняттями.

Методи наукового дослідження як наукове поняття це способи використання наявних знань про конкретний об'єкт дослідження з метою одержання нових знань.

Доцільнішою класифікацією методів наукового дослідження є їхній поділ на дві однорідні групи, одна з яких використовується на емпіричному, а друга – на теоретичному рівнях дослідження.

За своїм змістом методи дослідження стосовно конкретного предмета дослідження є реально спеціальними (специфічними) але вони обов'язково комбінуються із загальнонауковими методами дослідження [2, с. 17].

Методологія дослідження, як сукупність обраних методів пізнання, ілюструє зміст і послідовність наукового пошуку, відображає авторський підхід до вирішення наукового завдання і забезпечує отримання обґрунтованих результатів та висновків.

Класифікації методів наукових досліджень здійснюються за різноманітними критеріями, проте в цілому класифікації подібні.

За ступенем спільності і сферою дії методи поділяються на [3, с. 46–48]:

1) філософські – характеризуються універсальністю, задаючи найбільш загальні регулятиви дослідження (діалектичний, метафізичний, формально-логічний методи);

2) загальнонаукові – методи наукового пізнання, структури, параметрів, феноменів та інших характеристик об'єктів, притаманні усім галузям науки (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція, аналогія тощо);

3) приватно-наукові методи – застосовуються у тій чи іншій галузі науки;

4) дисциплінарні – методи, що застосовуються у тій чи іншій дисципліні;

5) міждисциплінарні методи – синтетичні, інтегративні методи, які використовуються на стику наукових дисциплін [4, с. 144].

Пропонується також класифікація методів, що складає дві групи:

– перша – це методи теоретичних досліджень, а саме: аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування, конкретизація, моделювання, узагальнення, систематизація, класифікація, аргументація, ранжування, формалізація, гіпотетичний метод, аксіоматичний метод, метод ідеалізації, системний аналіз, створення теорії;

– друга – це емпіричні методи наукових досліджень, а саме: спостереження, експеримент, вимірювання і порівняння, опитування, тестування, експертне оцінювання, кореляційний аналіз, факторний аналіз, аналіз імплікаційних шкал, конвент-аналіз, запровадження результатів [5, с. 57–58].

Поширеною також є класифікація методів на загальнонаукові та спеціальні.

Вибір методів завжди зумовлений характером дослідження, його предметом і завданнями. В цьому виборі проявляється індивідуальність підходу дослідника і, таким чином, методологія завжди має об'єктивний і суб'єктивний характер.

У цій роботі вибір методів зумовлений прагненням глибокого та всебічного вивчення контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні, з'ясування і пояснення її сутності.

Основою методології дослідження є діалектичний підхід, що дозволяє розглядати контрольно-наглядову діяльність з позицій її внутрішньої будови і розвитку, як динамічну систему та у зв'язку з іншими правовими інститутами, діями, рішеннями та процесами, притаманними досудовому розслідуванню. Таким чином забезпечується всебічне вивчення контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні із визначенням її особливостей, властивостей, характеристик та зв'язків.

Діалектичний підхід дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечність між сутністю і явищем, змістом і формою, об'єктивність в оцінюванні дійсності. Діалектика виступає як знаряддя пізнання у всіх галузях науки і на всіх етапах наукового дослідження. Вона визначає позиції дослідника, стає основою інтерпретації об'єкта та суб'єкта пізнання, процесу пізнання та його результатів [6, с. 5]. Таким чином, діалектичний метод допоміг здійснити аналіз суб'єктно-об'єктових відносин для різних видів контрольно-наглядової діяльності.

Діалектичний метод застосовується у поєднанні із низкою загальнонаукових, загальнологічних методів, які сприяли досягненню поставленої мети.

До загальнонаукових, загальнологічних методів зазвичай відносять аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, аналогію, моделювання, формалізацію, конкретизацію та ін. Ці методи забезпечили процес пізнавальної діяльності з позицій властивос-

тей та особливостей контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні.

Зважаючи на суттєву прикладну складову дослідження, особливе значення має отримання та використання у роботі емпіричних даних. Емпіричний рівень методології забезпечує пізнання правової дійсності та практики контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні, тобто є її практичним базисом.

Потрібно зазначити, що назва «загальнонаукові» для згаданих методів використовується умовно, оскільки вони широко використовуються як на теоретичному, та і на емпіричному рівнях дослідження.

Найважливішими способами теоретичних досліджень є способи дедукції й індукції.

Дедуктивний – спосіб дослідження, при якому приватні положення виводяться із загальних. Цей спосіб визначає кінцевий результат дослідження, що базується на певних відомих логічних зв'язках, за межами яких він не може бути використаний. Недоліком є обмеження, що випливають із загальних закономірностей, на основі яких досліджується окремий випадок.

Індуктивний – спосіб дослідження, при якому по приватних фактах і явищах встановлюються загальні принципи й закони [7, с. 37].

Індукція для пізнання змісту відомчого, судового контролю, прокурорського нагляду та їх розуміння як загального процесу, системи контрольно-наглядової діяльності. Значення та результативність індуктивного методу також полягає у тому, що він дозволяє виявити різноманітні причинно-наслідкові зв'язки у дослідженні контрольно-наглядової діяльності.

Дедукція для пізнання загального порядку функціонування контрольно-наглядової діяльності як системи та особливостей фактичної реалізації її видів та форм.

У науковому дослідженні дедукція й індукція не застосовуються як ізольовані, відособлені прийоми пізнання. Природа індукції й дедукції, як і всіх інших елементів пізнання, суто діалектична, вони нерозривно зв'язані між собою, представляючи діалектичну єдність. Уже із самого визначення індукції й дедукції помітні їхній взаємозв'язок, їхня єдність. Кожна з них застосовується на відповідному етапі пізнавального процесу, одна без іншої втрачає своє значення й не може, бути дійсним знаряддям пізнання.

Індукція підготовляє ґрунт для дедукції, постає для неї знання фактичного матеріалу, сприяє зміцненню, її нерозривного зв'язку з матеріальним світом, а дедукція, у свою чергу, теоретично підкріплює індукцію, розширює сферу її діяльності.

Індукція не опирається на загальну теорію, може лише впорядкувати факти, але не відкрити внутрішні властиві їм закони. Дедукція сама по

собі теж мало дає для пізнання, вона без індукції мала б схематичний характер. Але вона стає потужним засобом пізнання, якщо обґрунтовується фактами й опирається на факти.

Діалектичний взаємозв'язок індукції й дедукції в процесі дослідження означає, що узагальнення досвіду, фактів повинне супроводжуватися загальними положеннями, загальними законами. Не тільки від часткового до загального, але й від загального до частки – така діалектична формула пізнання [7, с. 53–54].

Аналіз і синтез, які застосовуються і на емпіричному, і на теоретичному рівнях пізнання, дають змогу осягнути об'єкт не тільки як єдине ціле у сукупності його складових частин, а й розкрити об'єктивно існуючі зв'язки між ними, розглядати їх у системі, у єдності. Аналіз, який є розкладанням цілого складного явища на його складові, більш прості елементарні частини і виділення окремих сторін, властивостей, зв'язків, допомагає виявити сутність явищ і формулювати поняття. Аналітичний метод, як інструмент дослідження особливостей і специфіки внутрішньосистемної взаємодії, містить у собі результати абстрагування, спрощення, формалізації. Логічні методи аналізу дають змогу встановити, чим є в тій чи іншій системі знань дане твердження (вихідним принципом, гіпотезою тощо) [8, с. 61–62]. За допомогою синтезу, навпаки, з'єднуються компоненти складного явища, і в такій єдності всіх елементів з'ясовується сутність цього явища. Методи аналізу і синтезу є взаємодоповнюючими. Якщо аналіз є розчленуванням явищ з метою їх глибокого вивчення, то подальший синтез відновлює цілісність об'єкта, при цьому після його аналітичного дослідження відбувається більш глибоке усвідомлення структури цієї цілісності. Таким чином, співвідношення аналізу і синтезу являє собою певний процес, в основі якого лежить зв'язок абстракцій, у яких відбувається мислення [4, с. 146].

Метод аналізу застосовано для самостійного, поглибленого, всебічного вивчення змістовних характеристик та ознак відомчого, судового контролю, прокурорського нагляду. Метод синтезу використано для узагальнення отриманих наукових результатів та формування нових висновків та пропозицій щодо удосконалення та підвищення ефективності контрольно-наглядової діяльності.

Метод формалізації використано для формулювання понять та висновків на основі опрацювання наукових результатів. Потрібно погодитись із Р.І. Радейком, який на основі загальносоціального підходу формалізації як явища виокремлює метод формалізації дослідження правових явищ як сукупність прийомів та способів виявлення і уточнення змісту нормативно-правового масиву через виявлення та фіксацію його форми. Використання цього методу дає змогу визначити логічну

структуру приписів законів та інших нормативно-правових актів, що уможливить перевести символічну мову логіки у текст нормативно-правового акта [9, с. 91].

Застосування методу формалізації у правознавстві сприяє повному та правильному сприйняттю інформації та забезпеченню правових приписів. Мова права повинна бути максимально точною, лаконічною, експресивно нейтральною, безособовою. Формалізація передбачає вираз однієї і тієї самої думки одними і тими самими словами, а звідси – стереотипність, стандартизація та уніфікація, чітка графічна форма [9, с. 92].

Метод моделювання використано для побудови низки теоретичних моделей, а, насамперед, концепції контрольно-наглядової діяльності із подальшим виокремленням моделей правових явищ, які є її складовими та прогнозуванням і оцінками перспектив їх існування та функціонування у певних умовах, що сприяло пошуку і напрацюванню шляхів вирішення актуальних проблем нормативного регулювання та правозастосування.

На емпіричному рівні застосовано конкретно-соціологічний метод для опрацювання даних правової статистики, судової, дисциплінарної практики, результатів правозастосування, анкетування, опитування практичних працівників та аналіз отриманих результатів.

Особливу увагу приділено вивченню показника суб'єктивної оцінки правозастосовувачів різних аспектів контрольно-наглядової діяльності за допомогою опитування та анкетування.

Зміст відмінностей між емпіричним і теоретичним рівнем пізнання в у тому, що перший є початковим, а другий кінцевим етапом наукового пізнання. У цьому зв'язку звернімо увагу на термінологічну особливість їх позначення. Термін «рівень» ніяк не є синонімом слова «етап». До них зазвичай застосовують терміни «вищий» і «нижчий». Основна різниця між ними у різному степені «заглиблення» дослідника до глибин змісту предмета, що є частиною об'єкта пізнання. Вивчаються різні шари однієї і тієї ж реальності. На емпіричному рівні забезпечується накопичення і початкове узагальнення вихідного пізнавального матеріалу. У ньому представлені як неістотні і випадкові, так і суттєві ознаки явищ, процесів, зв'язків, станів різних елементів, що у єдності утворюють предмет дослідження. Працюючи з цим матеріалом на теоретичному рівні, використовуючи властиві останньому форми і методи пізнавальної діяльності, учений має можливість виявити суттєві характеристики і закономірності, що складають головну частину, ядро предмета дослідження [10, с. 21].

Спеціальні методи застосовані для деталізації, конкретизації знання про контрольно-наглядову діяльність на досудовому розслідуванні.

Формально-юридичний (догматичний, логіко-догматичний, юридико-технічний, спеціально-юридичний, юридико-догматичний) метод застосовано для тлумачення низки спеціальних понять та норм права, а також опрацювання наукового матеріалу, який отримано за емпіричному рівні дослідження. Разом із формально-юридичним також використано критико-правовий метод, переважно у оцінці якості законодавства.

Слушною є думка А.А. Малиновського, який обґрунтовує широке використання критико-правового методу і зазначає, що:

1) критика юридичної доктрини може бути спрямована на виявлення:

- гносеологічної значущості доктринальних положень; сумнівних з точки зору істини теоретичних концепцій;
- помилок у виборі методології пізнання;
- недоліків у сформульованій науковій дефініції;
- слабкої аргументації авторської позиції;
- внутрішніх логічних суперечностей запропонованої теорії;
- фактичних і юридичних помилок і т. ін. [11, с. 56–57];

2) критичний аналіз законодавства дає можливість виявити:

- відставання законодавства від суспільних відносин, що динамічно розвиваються;
- невідповідність національного законодавства міжнародно-правовим актам;
- прогалини і протиріччя в нормативно-правовому акті;
- причини недостатньої ефективності законодавчого регулювання;
- колізії між різними нормативно-правовими актами;
- порушення правил юридичної техніки (неточності в юридичній термінології та ін.) [11, с. 57];

3) критика правозастосовної практики дозволяє виявити:

- помилки кваліфікації при розгляді конкретної категорії справ;
- наявність в судовій практиці діаметрально протилежних рішень у однакових категоріях справ;
- випадків порушення чинного законодавства;
- недосконалість норм матеріального і процесуального права;
- порушення засад судоустрою і судочинства;
- наявність професійних деформацій правосвідомості у суддів (слідчих, прокурорів), що впливають на розгляд справи по суті і винесення законного, справедливого і обґрунтованого рішення [11, с. 57].

Науково обґрунтувати необхідність інституційних та галузевих змін, а також оцінити правові наслідки запровадження законодавчих новел

та можливі проблеми правозастосовної практики дозволяє правове прогнозування, яке на основі аналізу стану суспільних відносин виділяє певні види суспільних відносин, які потребують як невідкладної модернізації, так і і поетапного реформування та удосконалення [12, с. 182].

Метод правового прогнозування застосовано для визначення перспектив розвитку інституту контрольно-наглядової діяльності та його нормативного регулювання.

Застосування міжгалузевого методу забезпечило пізнання низки понять крізь призму їх загальноправового розуміння та галузевого тлумачення, що забезпечує їх всебічне вивчення, а також сприяє гармонізації та уніфікації понятійно-категоріального апарату та удосконаленню деяких нормативних підходів.

У дослідженні застосовано системний підхід, що зорієнтував дослідження контрольно-наглядової діяльності у зв'язку із правовим середовищем та межами її здійснення – досудовим розслідуванням, процесуальною самостійністю його суб'єктів та забезпечив розуміння єдності її складових та мети здійснення.

Системний підхід – один із головних напрямків методології спеціального наукового пізнання та соціальної практики, мета і завдання якого полягають у дослідженні певних об'єктів як складних систем. Системний підхід сприяє формуванню відповідного адекватного формулювання суті досліджуваних проблем у конкретних науках і вибору ефективних шляхів їх вирішення.

Методологічна специфіка системного підходу полягає в тому, що метою дослідження є вивчення закономірностей і механізмів утворення складного об'єкта з певних складових. При цьому особлива увага звертається на різноманіття внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи, на процес (процедуру) об'єднання основних понять у єдину теоретичну картину, що дає змогу виявити сутність цілісності системи.

Системний підхід – це категорія, що не має єдиного визначення, оскільки трактується надто широко і неоднозначно [13, с. 5].

Системний підхід передбачає дотримання вимог системного методу:

а) виявлення залежності кожного елемента від його місця і функцій в системі з урахуванням того, що властивості цілого не зводяться до суми властивостей його елементів;

б) аналіз того, наскільки поведінка системи обумовлена як особливостями її окремих елементів, так і властивостями її структури;

в) дослідження механізму взаємодії системи і середовища;

г) вивчення характеру ієрархічності, властиві даній системі;

д) забезпечення всебічного багатоаспектного опису системи;

е) розгляд системи як динамічної цілості, що розвивається [1, с. 59].

Із системним підходом тісно пов'язаний структурно-функціональний метод, застосування якого допомогло визначити функції контрольно-наглядової діяльності та її складових

Висновок. Зазначені методи не застосовувались розрізнено, навпаки, у багатьох випадках відбувалось їх поєднання, що забезпечило вирішення найбільш складних пізнавальних проблем.

Тому обрану методологію ми вважаємо не простою сукупністю методів, а їх системою, поєднанням.

Література

1. Обидина Ю. С. Философия и методология науки: учебно-методическое пособие. Мар. гос. ун-т; авт.-сост. Ю. С. Обидина. Йошкар-Ола, 2017. 238 с.

2. Чорний Г.М., Худолій Л.М., Ларіна Я.С., Міщенко І.А. Класифікація методів наукових досліджень на рівні суб'єктів агробізнесу. *Економіка АПК*. 2015. № 12. С. 12–18.

3. Демидов А. В. Философия и методология науки: Курс лекций. Витебск : Изд-во УО «ВГУ им. П. М. Машерова», 2006. С. 46–48.

4. Великанова М. М. Методична складова пізнання юридичного ризику. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 144–150.

5. Клименко М.О. Основы та методология научных исследований: навч. посіб. / М.О. Клименко, В.П. Фещенко, Н.М. Вознюк. К.: Аграрна освіта, 2010. 352 с.

6. Методика та методологія проведення кримінологічних досліджень: робоча програма навчальної дисципліни підготовки доктора філософії. Міністерство юстиції України. Академія державної пенітенціарної служби. Юридичний факультет. Кафедра кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології. Чернівці, 2017. 30 с.

7. Колесников О. В. Основы научных исследований. 2-ге вид. випр. та доп. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 144 с.

8. Вишновецька С. В. Методологія науки трудового права : монографія. Київ: Ніка-Центр, 2014. С. 61–62.

9. Радейко Р.І. Формалізація як метод дослідження правових явищ. С. 87–93. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2305/vnulpurn201481017.pdf>

10. Баранов В.М., Першин В.Б., Першина И.В. Методология эмпирического правового исследования: основные понятия и дискуссионные вопросы. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2103. № 21. С. 14– 29.

11. Малиновский А.А. Критико-правовой метод в юриспруденции. *Российский журнал правовых исследований*. 2016. № 2 (7). С. 54– 61.

12. Костенко М.А. Правовое прогнозирование: понятие и основные принципы юридической стратегии и тактики. *Известия Южного федерального университета. Технические науки*. № 65 (10). 2006. С. 180–182.

13. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: курс лекцій. Тернопіль. *Економічна думка*. 2005. 124 с.

Анотація

Мирковець Д. М. Методологія дослідження контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні. – Стаття.

Розкрито поняття та зміст теоретичних, загальнологічних, емпіричних, методів, що застосовані для дослідження контрольно-наглядової діяльності на досудовому розслідуванні з метою напрацювання нового і систематизації існуючого наукового знання і які відображають організацію дослідницької діяльності, розуміння проблематики, що включає її пізнання, тлумачення, пояснення та інтерпретацію.

Ключові слова: методологія, метод, контрольно-наглядова діяльність, дослідження, досудове розслідування.

Аннотация

Мирковец Д. М. Методология исследования контрольно-надзорной деятельности на досудебном расследовании. – Статья.

Раскрыто понятие и содержание теоретических, общелогических, эмпирических, методов, которые применены для исследования контрольно-надзорной деятельности на досудебном расследовании с целью выработки нового и систематизации существующего научного знания и отражающие организацию исследовательской деятельности, понимание проблематики, включая ее познания, толкование, объяснение и интерпретацию.

Ключевые слова: методология, метод, контрольно-надзорная деятельность, исследования, досудебное расследование.

Summary

Mirkovets D. M. Methodology of research of control and supervisory activity on pre-trial investigation. – Article.

The concept and content of theoretical, general, empirical, methods used to study the control and supervisory activities in the pre-trial investigation to develop new and systematize existing scientific knowledge and reflect the organization of research, understanding of issues, including its knowledge, interpretation, explanation and interpretation.

Key words: methodology, method, control and supervision activity, research, pre-trial investigation.